

**GJØR NORGES
HAGER VILLERE**
- hver kvadratmeter teller!

- hver
kvadratmeter
teller!

HVER KVADRATMETER TELLER!

VELKOMMEN TIL NORGES VILLE HAGER

KJÆRE HAGEEIER!

Tusen takk for at du har lyst til å gjøre hagen din en smule villere. Det er vi SÅ glade for, og de ville artene også! Det står nemlig dårlig til med det norske naturmangfoldet. Den norske naturen trenger plass og de norske artene trenger leveområder. Artene forsvinner raskere enn noensinne og ifølge Norsk rødliste for arter 2021, er 2752 dyre-, sopp- og plantearter oppført som truet.

Men sammen kan vi gjøre en forskjell. Hvis alle gjør hagen, balkongen eller fellesområdet sitt sin en smule villere, så kan de fort bli fine leveområder for ville, norske arter.

I denne guiden har vi samlet ti aktiviteter du kan prøve deg på for å gjøre hagen din litt villere. Om du velger å utføre én aktivitet eller alle sammen, det er helt opp til deg. Det er viktigere at alle gjør litt enn at få gjør mye.

Vi gleder oss til å se hva du kaster deg ut i og hvilke erfaringer du gjør deg i løpet av våren og sommeren 2022. Del gjerne med oss andre i Facebook-gruppen: «**Vi gjør Norges hager villere**». Her vil vi også dele videoer og relevante tips og triks, samt svare på spørsmål du måtte ha.

Tusen takk for at du gir litt av hagen din tilbake til den ville naturen!

**Mange ville hilsener fra
WWF Verdens naturfond**

SEKS TIPS TIL EN VILLERE HAGE

LATSKAPEN LENGE LEVE

Ved å la gresset gro og de ville blomstene blomstre, vil du garantert få mer liv i hagen. Ville bier, humler, sommerfugler og gresshopper vil skape et nydelig leven i form av summing og svinsing.

KOPIER NÆRMILJØET

Hvis du er usikker på hvordan du skal tilrettelegge en villere hage, så prøv å etterligne eller ta inspirasjon fra det du ser fra den ville naturen i nærmiljøet. Da øker nemlig sannsynligheten for at ville arter fra den andre siden av hekken vandrer over til hagen din.

INGEN VILL HAGE UTEN DØD

Døde trær kan danne et helt økosystem i seg selv. Død ved blir veldig raskt tatt i bruk av ulike arter på ulike måter. Stokkmaur vil for eksempel raskt gå løs på jobben for å bryte ned trevirke, mens andre arter vil finne fine gjemmesteder i død ved.

VANN ER ALLTID BRA

Hvis du legger til rette for en vanddam i hagen vil det garantert bringe nytt liv med seg. Det kan for øvrig hende at mygg blir den gjesten du merker best på kroppen.

VILLE HAGER GIR MENING ...

Det ligger stor glede i å skape et variert grøntområde som blir hjem for dyreliv og planter. Å ha omsorg for naturen vil gi deg en ny type mening med egen hage, og forhåpentligvis minske eller fjerne en eventuell dårlig samvittighet over å ikke få gjort noe i hagen.

... OG VEKKER SANSENE

Når du hører summingen og ser artene, vil det vekke en ny oppmerksomhet rundt dyre- og plantelivet i hagen din. Bli kjent med plantene, insektene og dyrene som du ellers aldri hadde lagt merke til.

Kribler det i fingrene etter å komme i gang?

Lykke til!

TI AKTIVITETER TIL HAGEEIERE

LA DET GRO

TA VARE PÅ HAGEAVFALLET

BYGG OPP EN JORDHAUG

LAG ET VANNHULL

GI VILLBIER ET HJEM

PLANT GRØNT PÅ TAKET

SKAP DØD OG FÅ ENDA MER LIV I HAGEN

LAG DIN EGEN GRØFTEKANT

PLANT STEDEGNE ARTER

KOM TETTERE PÅ NABOEN MED ET KVISTGJERDE

LA DET GRO

Det er praktisk talt ikke noe naturmangfold i en striglet plen: Det er ingen blomster, ingen gjemmesteder og ingen plass til dyrene. På den annen side er dette noe du kan endre på kort tid uten mye anstrengelse.

DETTE TRENGER DU:

- Tålmodighet
- Frø fra stedege planter.

SLIK GJØR DU DET:

1. La en del av plenen, eller hele hagen for den del, stå uberørt.
2. La gresset gro!
3. Ikke gjødsle.
4. Så blomsterfrø eller plant ut småplanter av stedege plantearter. Fjern gjerne flekker av torv for å eksponere jord, slik at frøene har et godt sted å spire og småplantene lettere slår rot.
5. Tråkk gjerne stier gjennom det høye gresset og de ville blomstene, slik at du kan nyte den ville hagen din på nært hold.
6. Gå på oppdagelsestur i den ville hagen din, utstyrt med forstørrelsesglass, et syltetøyglass og insektboka. Husk å slippe insektene ut igjen etter å ha studert dem.

DERFOR ER DET BRA:

WWFs globale mål er at en tredjedel av jorda vår skal være forbeholdt naturen og de ville artene. Når du lar plenen stå, er du med på å gjøre jorda litt villere, og det vil snart komme massevis av hvitkløver, løvetann, svever, veronika, engkarse og andre planter som vil tiltrekke seg insekter, for eksempel humler og andre villbier, sommerfugler og blomsterfluer.

ARTER DU HJELPER:

Når plenen din blir mangfoldig, blir den plutselig også mye mer interessant for hageinsekter og sommerfugler. Med insektene kommer fuglene, og er du heldig blir plenen plutselig et naturlig skjulested for bl.a. frosker, padder, pinnsvin og andre pattedyr.

2. TA VARE PÅ HAGEAVFALLET

Er det en del av plenen din hvor du klipper gresset regelmessig? Da sitter du antakeligvis igjen med en haug med løst gress. I stedet for å kjøre det på gjenvinningsstasjonen, kan den være nyttig i hagen. Hvor høy kan haugen din bli?

DETTE TRENGER DU:

- En god rive
- En stolpe på cirka halvannen meter
- Et sted i hagen (helst solrikt) hvor det er plass til en avfallshaug.

SLIK GJØR DU DET:

1. Når du har klippet gresset, rak det sammen og legg det i en haug. Slå ned en høy stolpe i midten og bygg opp gresshaugen rundt den. Start med ytterkanten og trykk den godt sammen. Når kanten er ”fast” kan du bygge stabelen veldig høy og smal.
2. Neste gang du klipper gress er det bare til å fylle på mer.

© SHUTTERSTOCK

DERFOR ER DET BRA:

En haug med nyklippet gress vil etter hvert generere varme, og dette vil kunne tiltrekke seg vekselvarme dyr som gjemmer seg i det varme gresset i midten av haugen.

ARTER DU HJELPER:

Stålmorm og forskjellige insektslarver vil finne skjulmuligheter i haugen. Sopp og andre organismer som bryter ned gress vil også trives godt og skape liv i jorda under haugen.

HVER KVADRATMETER TELLER

BYGG OPP EN JORDHAUG

På en slett plen er det ikke mange muligheter for de små dyrene å finne hvile- og gjemmesteder. Ved å lage strukturer på plenen i form av jordhauger, kan du skape tørre og varme områder. Er det i tillegg steiner i jordhaugen, vil den varmes opp ytterligere.

DETTE TRENGER DU:

- 1 m³ jord (torvfri plantejord/hagejord /blomsterjord). Du kan lage haugen større eller mindre etter eget ønske.
- 10-20 steiner som er minimum knyttnevestore
- En frøblanding av ville, stedegne urter og/eller tørketolerante stauder.

SLIK GJØR DU DET:

1. Lag en sirkel med en snor, for eksempel to meter i diameter. Fyll på med jord til en pyramideformet haug, opp mot én meter på det høyeste (det tilsvarer 1 m³ jord).
2. Plasser eventuelt noen steiner på toppen og grav dem halvveis ned i jorda.
3. Så eller plant eventuelt noen ville, stedegne urter og stauder. For eksempel timian, bergmynte (oregano), tiriltunge, smørbukk, m.m.

DERFOR ER DET BRA:

En jordhaug skaper et tørt mikroklima og mange tørketolerante urter og stauder kan vokse her. I tillegg kan du selv nyte synet og den gode duften av blomstene.

ARTER DU HJELPER:

En jordhaug er ofte mer eksponert for sola enn den flate gressplenen, og det vil gi godt livsgrunnlag for blant annet jordlevende villbier. Plantene vil tiltrekke seg sommerfugler, humler og blomsterfluer, som også vil nyte varmen fra steinene.

LAG ET VANNHULL

Alle har behov for vann, og et vannhull er et av de elementene som tiltrekker seg liv med det samme. Det kommer fort dyr for å drikke, og i et permanent vannhull vil det også fort flytte inn vannlevende arter.

DETTE TRENGER DU:

- En stor balje på 80-100 liter
- Spade
- Stein, murstein eller gamle fliser
- Vannplanter
- Vann.

SLIK GJØR DU DET:

1. Grav et stort hull og legg baljen nedi. Forsikre deg om at baljen ligger vannrett.
2. Fyll jord rundt baljen helt opp til kanten.
3. Legg store steiner, mursteiner eller gamle fliser nedi baljen slik at de danner en trapp opp til kanten. Trappen må gjerne stikke opp av vannet. Trappa er viktig, slik at smådyr som padder og salamandere kommer seg opp av vannet igjen.
4. Sett noen vannplanter i baljen. Det kan for eksempel være nøkkeroser, gul sverdlilje eller brudelys.
5. Ha gjerne litt grus i bunnen.
6. Fyll opp baljen med vann – gjerne regnvann. Vannhullet ditt bør helst ligge på en solrik plass med trekk fra vestavinden, slik at vannet blir tilført oksygen.

Merk! Om dere i stedet for ei balje graver ut en liten dam, husk å vurdere et eventuelt sikringsbehov med tanke på barn.

For eksempel kan en dam «gjøres grunnere» ved å legge armeringsjern (eller tilsvarende metallnett), som vannplantene vokser igjennom, under overflaten.

© SHUTTERSTOCK

DERFOR ER DET BRA:

Alle dyr har behov for vann. Dermed gjør du dyrene en stor tjeneste ved å ha vann i hagen.

ARTER DU HJELPER:

Vannhullet ditt vil definitivt tiltrekke seg flere dyr inn i hagen din. Det kan være alt fra pinnsvin og fugler som vil slukke tørsten, til frosker som jakter på vannkalver og ryggsvømmere som boltrer seg i vannoverflaten.

HVER KVADRATMETER TELLER!

GI VILLBIER ET HJEM

Villbier vil elske å sjekke inn på et hotell på balkongen din – og du vil få gleden av villbier som slett ikke stikker slik som honningbiene gjør. Du kan enten kjøpe et biehotell, eller lage et selv.

© SHUTTERSTOCK / JURATEBIENE / WWF

DETTE TRENGER DU:

- Trekloss som er minst 20 cm i diameter og 20 cm høy
- Drill
- 4 ulike bor
(lengde: 15 cm, diameter: 2 mm, 3 mm, 4 mm og 8 mm)
- Sandpapir.

SLIK GJØR DU DET:

1. Bor mange hull i treklossen med ulike diameter. Hullene skal være minimum 15 cm dype.
2. Puss hullene med sandpapir slik at inngangene ikke har fliser som kan skade biene.
3. Plasser det nye biehotellet på et sted med sol, gjerne morgensol, i le for regn og gjerne en til to meter over gulvet.
4. Len deg tilbake og vent på at gjestene skal flytte inn. Når de flytter inn, vil du se at hullene er “murt igjen” ettersom de blir fylt med egg.

DERFOR ER DET BRA:

Villbiene mangler steder å legge eggene sine fordi det er for få døde trær med de naturlige billehellene som de vanligvis bruker.

ARTER DU HJELPER:

Maskebier, murerbier, bladskjærbier, silkebier, ullbier og biene som snylter på disse. Vær oppmerksom på at de ulike biene har behov for ulike størrelser på hullene.

PLANT GRØNT PÅ TAKET

Takflater er virkelig gode områder å vokse på for planter som krever et tørt og barskt klima. Her klarer ikke store og krevende planter å slå rot, dermed blir det mer plass til små nisjeplanter og til mange vakre lav og moser.

DETTE TRENGER DU:

- Et tak med lav helling, og med en kant på cirka fem centimeter. Alle mindre tak med en lav helling kan benyttes, for eksempel en carport, ei dukkestue, et kaninbur, et sykkelskur eller liknende.
- Takpapp
- Grus og et par steiner
- Eventuelt steinbedsplanter som tåler tørke.

SLIK GJØR DU DET:

1. Dekk taket med takpapp for å beskytte treverket.
2. Legg på grus (maks fem centimeter av hensyn til vekten) og eventuelt er par steiner. Sørg for at taket har en kant på cirka fem centimeter så grusen ikke sklir ned.
3. Vent og se hva som kommer av planter. Eventuelt plant bitterbergknapp, rosenrot, smørbukk og takløk.

© SHUTTERSTOCK

DERFOR ER DET BRA:

Du skaper et leveområde med barske livsvilkår og gir dermed plass til nisjeartene som ikke takler konkurransen med for eksempel gress og større urter. Samtidig blir hagen din grønnere og du får nye, spennende insekter å se på.

ARTER DU HJELPER:

Bitterbergknapp og ulike typer moser som for eksempel putehårstjerne. Og selvfølgelig alle insektene som lever av disse plantene.

HVER KVADRATMETER TELLER!

SKAP DØD OG FÅ ENDA MER LIV I HAGEN

Det virker bakvendt å skape liv ved å ta livet av noe annet, men det er akkurat det som er meningen med denne aktiviteten.

DETTE TRENGER DU:

- Et levende tre
- En øks
- Tålmodighet.

SLIK GJØR DU DET:

1. Finn et passende tre i hagen.
2. Bruk en øks til å hogge ut store hakk i stammen.
3. Sag av en grein og hogg ut en åpning hvor greinen var festet. Om det er utenom bålforbudstida og ellers er forsvarlig, så kan du tenne et bål ved foten av treet. La det brenne i en halvtime, så treet får brannskader i barken og veden. OBS! Vær forsiktig og hold øye med ilden hele tiden!
4. Pass på når du bruker øksen! Stå stødig og hold avstand når du bruker den.
5. Vent på at liv begynner å spire frem i det døde treet.

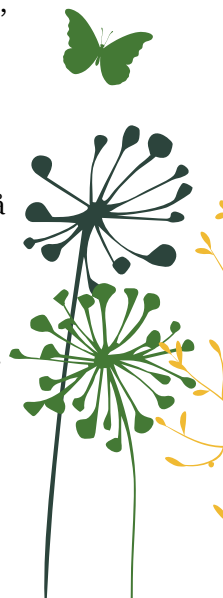
DERFOR ER DET BRA:

Veldig mange fjerner døde trær fra hagen sin, det er mange fordeler for naturen ved å la dem være. En tredjedel av dyr, sopp og planter er faktisk tett knyttet til døde trær. Hvis du ikke har et dødt tre i hagen, så lag et selv, for døde trær er en mangelvare og de skaper nytt liv etter hvert som de brytes ned.

ARTER DU HJELPER:

Larver, skrukke troll og biller er avhengig av døde trær, eller død ved som det også kalles. De døde trærne vil også tiltrekke seg fugler, slik at de kan bygge reir og lete etter mat der. Samtidig gir du også flaggermus en hjelpende hånd, siden det døde treet også vil være populært for insekter.

Hvis du har et tre som skal felles, for eksempel for å få mer sol i hagen, kan du vurdere å kappe toppen av det. Altså sage det ned, men la stammen eller en høgstubbe (f.eks. 0,5 - 2 meter høy) stå igjen. Stammen vil langsomt brytes ned og bli et leveområde for sopp, barkbiller og villbier hele året rundt. Du vil helt sikkert også få besøk av hakkespetter som mesker seg med fete insektslarver.

8. LAG DIN EGEN GRØFTEKANT

De færreste av oss har en grøft i hagen. Men en grøft og en haug er faktisk helt genialt – både for å samle opp regnvann, men også for å gi større naturmangfold i hagen.

DETTE TRENGER DU:

- Spade
- Planter som villbringebær, bjørnebær, mjødurrt, vendelrot m.m.
- God hjelp fra venner.

SLIK GJØR DU DET:

1. Velg deg ut et godt egnet sted i hagen hvor det passer med ei grøft. Jordhaugen du spar opp kan fungere som en voll langs grøfta eller til et opphøyd blomsterbed.
2. Grav en dyp grøft med trekantet tverrsnitt. Gå for en bredde i toppen på 120 cm.
3. Det er hardt arbeid å grave en grøft, så spør gjerne venner, familie og naboer om de kan bidra. Eventuelt kan du leie en minigraver.
4. Plant hardføre planter som tåler vann nederst i grøfta. Det kan for eksempel være vendelrot eller mjødurrt.
5. Plant planter som kan tåle både tørke og mye vann høyere opp i de skrå grøftekantene. Det kan for eksempel være villbringebær.
6. Hvis du vil, så plant busker langs kanten. Det kan for eksempel være solbær eller rips.

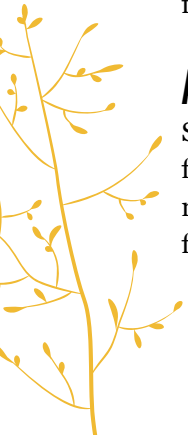
© SHUTTERSTOCK

DERFOR ER DET BRA:

Grøftekanter er et utsøkt spiskammers for både insekter og sommerfugler, og et godt gjemmed for frosk. Samtidig kan grøftekanten fungere som et vannmagasin for overflødig regnvann.

ARTER DU HJELPER:

Sommerfugler er viktige pollinatorer av både blomster og andre vekster. Det er 2231 ulike sommerfuglarter i Norge. 459 av dem er oppført på Rødlista og 319 er truet. Når du skaper liv i hagen med en mangfoldig grøft, gir du sommerfuglene bedre levevilkår. Kikk for eksempel etter sitronsommerfugler, tistelsommerfugler eller admiraler i hagen din.

PLANT STEDEGNE ARTER

Ved å plante stedeagne arter kan man gi både mat og leveområder for mange insekter og dyr. De eksotiske plantene er flotte og fargerike, men de tilbyr ikke leveområder på samme måte som de stedeagne plantene gjør. Mange insekter er tilpasset én enkelt stedeagne art, og kan ikke leve på andre planter enn denne. Man må derfor aldri grave opp ville planter i naturen.

DETTE TRENGER DU:

- **Trær:** Selje, rogn, hegg
- **Busker:** Blåbær, solbær, villrips
- **Urter:** Villbringebær, bergmynte/oregano, blåklokke, rødknapp, gullris, mjøduert.

SLIK GJØR DU:

Hver gang du planlegger en ny plante i hagen, så velg fra lista over stedeagne planter ovenfor. Det er selvfølgelig greit å velge eksotiske planter også, men da blir det kanskje mer for sin egen del. Vil du hjelpe dyrelivet i hagen mest mulig, så velg fra lista over.

DERFOR ER DET BRA:

Enkelte insektarter har utviklet et meget tett samspill med én enkelt planteart og kan ikke overleve dersom denne planten ikke er til stede. Likedan avhenger noen planter av enkelte insekter til å bestøve blomstene deres. Mange planter i erteblomstfamilien (tiriltunge, rødkløver, hvitkløver, osv.) har sammenvokste blomster som kun bier klarer å bestøve.

ARTER DU HJELPER:

Kort fortalt: Det gagnar alle stedeagne insekter, fugler, padder og sopp når man velger stedeagne planter fremfor eksotiske planter.

KOM TETTERE PÅ NABOEN MED ET KVISTGJERDE

Overbevis naboen din om å skifte ut et par meter av felleshekken eller -gjerdet med et kvistgjerde. Mange vil gjerne lage et kvistgjerde, men synes ikke de har plass. Hekken mot nabolomma er der jo likevel, og kunne likså godt vært et høyt og tett kvistgjerde.

DETTE TRENGER DU:

- 12 spisse stolper, 2,5 meter høye og ti centimeter i diameter.
- En stolpebanker
- Rikelig med hageavfall, som greiner og kvister.

SLIK GJØR DU DET:

1. Bank ned to og to stolper i bakken med 30 centimeters mellomrom og én meter mellom hvert stolpepar. Stolpene skal stå cirka en halvmeter ned i jorda.
2. Fyll på med kvister, greiner fra trær og busker du har beskåret samt annet hageavfall.
3. Nyt det faktum at du ikke trenger å kjøre avkapp på gjenvinningsstasjonen.

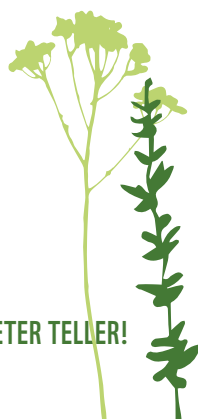

DERFOR ER DET BRA:

Avkappede greiner i kvistgjerder eller -hauger er leveområder for mange nedbrytere. Mange fugler søker etter mat eller finner fine steder å bygge reir blant kvistene. Hulrommene er gode skjulesteder for mange arter, men vil også være et overvintringssted for eksempelvis de sommerfuglartene som overvintrer som voksne.

ARTER DU HJELPER:

Gjerdsmett, meisefugler, piggsvin og mange jordlevende arter som tusenbein, skolopendere, meitemark og mange sopparter vil elske kvistgjerdet. Det vil også overvintrende sommerfugler som neslesommerfugler og sitronsommerfugler.

BLI KJENT MED DE VILLE ARTENE

I Norge er det påvist 30 346 arter i dyreriket, 9168 arter i soppriket og 4773 arter i planteriket. 23 405 arter ble vurdert til en ny og oppdatert Rødliste for arter i 2021, og 4 957 arter havnet på Rødlista. Blant disse er 2752 oppført som truet. Det vil si at veldig mange av Norges ville dyr, planter og sopp står i fare for å dø ut her til lands.

En stor utfordring for de ville artene er at de mangler leveområder. En annen stor utfordring er at vi ikke kjenner nok til disse artene vi kan være så heldige å støte på. Det er enklere å kjempe for arter vi har et forhold til, enn arter som er helt fremmede for oss.

Ved å gjøre hagen, balkongen eller fellesområdet litt villere, så er du med på å gi en hånd til den ville, norske naturen og alle artene som lever her – men du blir samtidig også uunngåelig klokere på den norske naturskatten.

Finn frem kikkert og kamera og se hvem som kommer på besøk i hagen din, og hvem du selv støter på ute i naturen.

NOEN DYRE- OG PLANTE- ARTER DU KAN FINNE:

ADMIRALSOMMERFUGL

Vanessa atalanta

© OLA JENNERSTEN / WWF-SWEDEN

SMÅSALAMANDER

Lissotriton vulgaris

© IAN KIRK / WIKIPEDIA

RØDKNAPP

Knautia arvensis

© OLA JENNERSTEN / WWF-SWEDEN

PRAKTSANDBIE

Andrena cineraria

© SHUTTERSTOCK

SITRONSOMMERFUGL

Gonepteryx rhamni

© OLA JENNERSTEN / WWF-SWEDEN

NORDPADDE

Bufo bufo

© OLA JENNERSTEN / WWF-SWEDEN

HUMLER

Bombus

RYLLIK

Achillea millefolium

ENGRINGVINGE

Coenonympha pamphilus

RØDSTRUPE

Erithacus rubecula

PIGGSVIN

Erinaceus europaeus

KLATREMUS

Myodes glareolus

TIRILTUNGEBLÅVINGE

Polyommatus icarus

BLÅMEIS

Cyanistes caeruleus

FLAGGSPETT

Dendrocopos major

GRØNN LØVGRESSHOPPE

Tettigonia viridissima

NORDFIRFISLE

Zootoca vivipara

BUTTSNUTEFROSK

Rana temporaria

NESLESOMMERFUGL

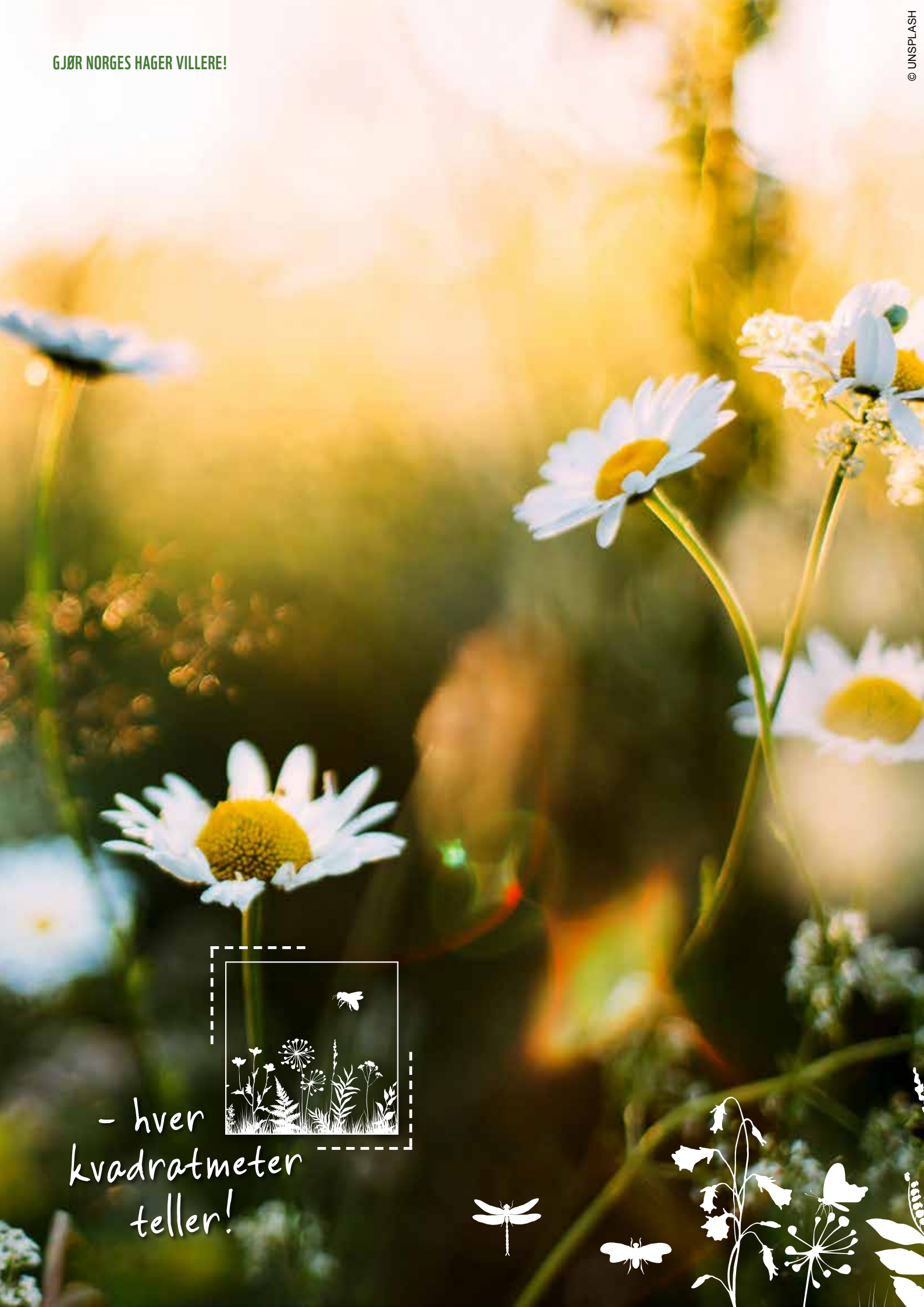
Aglais urticae

TIRILTUNGE

Lotus corniculatus

- hver
kvadratmeter
teller!

OM WWF VERDENS NATURFOND:

WWF Verdens naturfond er den norske avdelingen av den internasjonale miljøorganisasjonen WWF. WWF har i alt mer enn fem millioner støttespillere på tvers av fem kontinenter, kontorer i 80 forskjellige land og mer enn 1200 naturvernprosjekter. Naturmangfoldet er under stort press, både i Norge og i resten av verden. Arter forsvinner i en hastighet vi aldri før har sett maken til. Derfor ønsker vi at flere, både privatpersoner, virksomheter og skoler, skal lære mer om naturmangfold og hvordan vi på best mulig måte kan ta vare på de viktige og fantastiske artene vi er så heldige å dele jorda vår med.

GJØR NORGES HAGER VILLERE

- hver kvadratmeter teller!

Vi jobber for å stanse naturødeleggelser og skape en framtid der mennesker lever i harmoni med naturen.

sammen for naturen wwf.no

WWF Verdens naturfond, organisasjonsnr 952330071MVA og registrert i Norge med reg.nos. © 1989 pandasymbolet og ® "WWF" registrert varemerke av Stiftelse WWF Verdens naturfond (World Wide Fund for Nature), WWF Verdens naturfond, Postboks 6784 St Olavs plass, 0130 Oslo, tlf: 22 03 65 00, epost: post@wwf.no, www.wwf.no.